

XORAZM VOHASIDA BRONZA DAVRI YODGORLIKLARINING O'RGANILISH TARIXI

Ismailov Ulug'bek O'ktamboy o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Tarix fakulteti 1-kurs magistri

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7976498>

ARTICLE INFO

Received: 18th May 2023

Accepted: 26th May 2023

Online: 27th May 2023

KEY WORDS

Xorazm vohasi, bronza davri, yodgorliklar, o'rganishlar, tarix, qal'alar, davlatchilik, mehnat qurollari, shakllanishi, hunarmandchilik.

ABSTRACT

O'zbekistonning shimoli-g'arbiy mintaqasida joylashgan Xorazm vohasi bronza davrida (miloddan avvalgi 3000-500 yillar atrofida) muhim madaniy va iqtisodiy markaz bo'lgan. Hudud o'zining noyob arxitekturasi va ta'sirchan monumental inshootlari, jumladan qal'alar, saroylar va maqbaralar bilan mashhur. Amerikalik olim Lyuis Genri Morgan o'zining "Qadimgi jamiyat" asarida ibtidoiy jamoa tuzumi ancha batafsil qilib tasvirlagan. Ushbu maqolada biz Xorazm vohasidagi bronza davri yodgorliklarini o'rganamiz.

O'zbekistonda joylashgan Xorazm vohasi Ipak yo'li bo'ylab sivilizatsiya va savdo markazi bo'lgan qadimiy mintaqadir. Bu hududning boy tarixi va madaniy merosi haqida tushuncha beradigan ko'plab arxeologik yodgorliklarga ega. Xorazm vohasidagi diqqatga sazovor arxeologik joylar judayam ko'plab topilgan. Xorazm viloyati ming yillarga borib taqaladigan boy va jonli tarixga ega. Mintaqaning o'tmishdagi eng qiziqarli davrlaridan biri bu bronza davri, rivojlangan sivilizatsiyalar gullab-yashnagan va boy arxeologik xazinalarni qoldirgan vaqt. Ushbu ma'lumotda Xorazmning bronza davri arxeologiyasida o'rganamiz, yillar davomida olib borilgan qazishmalar natijasida olingan kashfiyotlar va tushunchalarni ko'rib chiqamiz.

Xorazmda bronza davri miloddan avvalgi 2500 yillarda boshlanib, murakkab jamiyatlarning yuksalishi va bronza metallurgiyasining mahoratiga guvoh bo'lgan. Ushbu joylarda arxeologlar Markaziy hokimiyat va mudofaa mexanizmlari mavjudligini ko'rsatadigan katta istehkomlarning qoldiqlarini topdilar.

Ushbu davrdagi artefaktlarga bronza qurollar, asboblari va zargarlik buyumlari kiradi, ular qadimgi xorazmlilar erishgan texnologik yutuqlarni namoyish etadi. Ulyapdagi kulolchilik pechlarining kashf etilishi keramika ishlab chiqarishning hayotiy sanoat sifatida paydo bo'lishini ta'kidlaydi.

Qadimiy Xorazm shahri Markaziy Osiyodagi yirik siyosiy va madaniy markaz bo'lgan. Shahar xarobalari, shu jumladan uning qal'asi, saroylari va masjidlarini zamonaviy Xiva shahri yaqinida topish mumkin. Qadimgi xorazmlilarning shaharsozlik va me'morchilik yutuqlari haqida ma'lumotlar juda ham ko'p topilgan:

- Tuproq-qal'a Xorazmning poytaxti bo'lib xizmat qilgan va o'sha davrdagi mudofaa inshootlari va turar-joy binolari sifatida xizmat etgan. Shuningdek, qadimgi xorazmliklarning kundalik hayoti va mifologiyasidan sahnalar tasvirlangan devoriy rasmlar va o'ymakorliklar mavjud.
- Ayaz-qal'a-Xorazm vohasining Janubiy chekkasida joylashgan uchta qal'a. Ushbu qal'alar miloddan avvalgi 4-asr va milodiy 7-asr o'rtasida qurilgan va mintaqani qo'riqlaydigan muhim mudofaa inshootlari bo'lgan. Yaxshi saqlanib qolgan devorlar va qo'riqchi minoralari qadimgi Xorazmning harbiy me'morchiligini o'rganish imkoniyatini beradi.
- Qizil qal'a ma'nosini anglatuvchi qizil qal'a miloddan avvalgi 1-asrda qurilgan monumental inshootdir. O'ziga xos qizil g'ishtlari bilan ajralib turadigan qal'a Xorazmning qishloq xo'jaligi hududlarini himoya qiluvchi qal'a bo'lib xizmat qilgan. U turli xil xonalar va koridorlar bilan katta dumaloq devordan iborat.

Xorazm vohasidagi ushbu arxeologik yodgorliklar qadimgi Xorazm sivilizatsiyasi tarixi, madaniyati va arxitekturasi haqida qimmatli tushunchalar beradi. Ushbu ma'lumotlarni o'rganish tashrif buyuruvchilarga ushbu mintaqaning Ipak yo'li bo'yidagi ahamiyati va uning aholisi erishgan yutuqlarni qadrlash imkonini beradi. Xorazm vohasidagi ushbu arxeologik yodgorliklar qadimgi Xorazm sivilizatsiyasi tarixi, madaniyati va arxitekturasi haqida qimmatli tushunchalar beradi. Ushbu saytlarni o'rganish tashrif buyuruvchilarga ushbu mintaqaning Ipak yo'li bo'yidagi ahamiyati va uning aholisi erishgan yutuqlarni qadrlash imkonini beradi.

Xorazm vohasidagi bronza davrining eng muhim yodgorliklaridan biri Ayaz-qal'a qal'asidir. Tuproq qal'a qishlog'i yaqinida joylashgan bu ajoyib inshoot miloddan avvalgi 3000 yillarda qurilgan va Xorazm imperiyasining Janubiy chegaralarini himoya qilishda muhim rol o'ynagan. Qal'a har bir burchagida minoralari va Markaziy qal'asi bo'lgan katta to'rtburchaklar to'siqdan iborat. Devorlari quyoshda quritilgan loy g'ishtlardan foydalangan holda qurilgan va ba'zi joylarda balandligi 18 metrgacha etgan.

Xorazm vohasidagi bronza davrining yana bir muhim yodgorligi-tuproq qal'asidagi Xorazm shohlari saroyi. Ayaz-qal'a xarobalari yaqinida joylashgan ushbu saroy miloddan avvalgi 2000 yillarda qurilgan va shu davrdagi Markaziy Osiyo me'morchiligining eng ta'sirchan namunalaridan biridir. Saroy ustunli zallar bilan o'ralgan Markaziy hovli bilan to'rtburchaklar shaklida katta to'siqdan iborat edi. Saroy devorlari ov, dehqonchilik va to'quvchilik kabi kundalik hayot manzaralarini aks ettiruvchi rang-barang freskalar bilan bezatilgan.

Mizdaxon maqbarasi Xorazm vohasidagi bronza davrining yana bir diqqatga sazovor yodgorligidir. Ushbu qabr miloddan avvalgi 1200 yillarda qurilgan va zamonaviy Xiva shahri yaqinida joylashgan. Maqbara olovli loy g'ishtdan yasalgan bo'lib, murakkab geometrik naqshlar va qadimgi turkiy yozuvdagi yozuvlar bilan bezatilgan. Qabr mahalliy hukmdor yoki zodagonga tegishli bo'lgan deb ishoniladi va uning ta'sirchan kattaligi va nafis bezaklari bu davrda Xorazm elitasining boyligi va qudratidan dalolat beradi. Ushbu mashhur yodgorliklardan tashqari, Xorazm vohasida bronza davridagi boshqa ko'plab inshootlar joylashgan.

O'rta bronza davrida Xorazm keyingi madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Dalvarzin tepa ushbu davrda arxeologik qidiruvlarning muhim yo'nalishi bo'lgan.

Qazishmalarda monumental me'morchilik qoldiqlari, shu jumladan masjidlar va saroylar aniqlandi, bu yuqori darajadagi ijtimoiy tashkilot va diniy amaliyotlardan dalolat beradi. Oltin va kumush marjonlarni, bilaguzuklar va sirg'alar kabi murakkab zargarlik buyumlarining kashf etilishi qadimgi xorazmliklarning gullab-yashnashi va badiiy nafisligiga ishora qiladi. Muhrlar va muhrlarning mavjudligi ma'muriy tizimlar va shaharlararo savdo tarmoqlarini rivojlantirishdan dalolat beradi.

Xorazmda so'nggi bronza davri shahar markazlarining gullab-yashnashi va savdo tarmoqlarining kengayishiga guvoh bo'ldi. Ushbu davrdagi eng muhim saytlardan biri bu Gonur Depe. Qazishmalar Gonur Depe o'sha davrning ilg'or shaharsozlik va qishloq xo'jaligi amaliyotlarini ta'kidlab, katta qal'a, turar joylar va keng sug'orish tizimlarini topdi. Mintaqa atrofida ko'plab qabristonlarning topilishi dafn marosimlari va ijtimoiy ierarxiyalarga oydinlik kiritdi. Oltin va kumush idishlar kabi nozik qabr buyumlari bo'lgan boy bezatilgan qabrlar Xorazm jamiyatidagi ayrim shaxslarning boyligi va mavqeini namoyish etadi.

Bronza davri Xorazm yakka shaxs emas, balki shaharlararo savdo va madaniy almashinuv tarmoqlarining faol ishtirokchisi bo'lgan. Kayalik va Kuruk Deynek kabi turli joylarda olib borilgan qazishmalar uzoq mintaqalardan importni aniqladi lapis lazuli dan Afg'oniston va karnelian dan Hind vodiysi. Ushbu topilmalar bronza davri jamiyatlarining o'zaro bog'liqligini va katta masofalardagi tovarlar, g'oyalar va badiiy ta'sirlar oqimini aks ettiradi. Xorazm madaniy chorrahada muhim rol o'ynab, mintaqaning madaniy xilma-xilligi va rivojlanishiga hissa qo'shdi.

Xorazmning bronza davri arxeologiyasi Markaziy Osiyodagi murakkab jamiyatlarning rivojlanishi haqida muhim tushunchalar beradi. Ushbu davrda guvoh bo'lgan texnologiya, savdo va urbanizatsiya sohasidagi yutuqlar mintaqada gullab-yashnagan keyingi sivilizatsiyalar uchun asos yaratdi. Arxeologlarning kashfiyotlari nafaqat Xorazmning qadimgi o'tmishi haqidagi tushunchamizni kengaytirdi, balki bronza davri tsivilizatsiyalari va ularning o'zaro bog'liqligini yanada kengroq tushunishga yordam berdi. Murakkab hunarmandchilik, murakkab arxitekturani ko'rish mumkin.

Bronza davri Xorazmliklari mohir hunarmand va hunarmandlar bo'lgan, buni qazishmalar paytida topilgan nafis buyumlar ham tasdiqlaydi. Murakkab dizayndagi sopol idishlar, bronza haykalchalar va bezak buyumlari o'sha davrning badiiy yutuqlari va madaniy ifodalarini namoyish etadi. Keramika va metallga ishlov berishda odam va hayvon figuralarining tasvirlari diniy e'tiqodlar, mifologiyalar va kundalik hayot amaliyotlari haqida tushuncha beradi. Yozuv tizimlarining rivojlanishi bronza davri Xorazmliklarining yana bir muhim madaniy yutug'idir.

Bronza davrining oxirlarida Xorazmda shahar markazlari rivojlanib, savdo tarmoqlari kengaydi. Gonur Depe, ushbu davrdagi muhim davrlar haqida ajoyib tushunchalarni taqdim etadi. Qazishmalar Gonur Depe o'sha davrning ilg'or shaharsozlik va qishloq xo'jaligi amaliyotlarini ta'kidlab, katta qal'a, turar joylar va keng sug'orish tizimlarini topdi. Ko'plab qabristonlarning kashf etilishi dafn marosimlari va ijtimoiy ierarxiyalarga oydinlik kiritdi. Oltin va kumush idishlar kabi qabr buyumlari bo'lgan boy bezatilgan qabrlar Xorazm jamiyatidagi ayrim shaxslarning boyligi va mavqeini ta'kidlaydi.

Xorazmda olib borilgan qazishmalar natijasida ko'plab qiziqarli asarlar yaratilgan. Murakkab naqshlar bilan bezatilgan puxta bezatilgan keramika bronza davri

hunarmandlarining badiiy mahoratini namoyish etadi. Xudolar va hayvonlar tasvirlangan bronza haykalchalar o'sha davrning diniy e'tiqodlari va ikonografiyasi haqida tushuncha beradi. Proto-Elamit yozuvi bilan yozilgan loy lavhalarning parchalari qadimgi tillarni ochish va ma'muriy tizimlarni tushunish uchun yo'llarni ochdi.

Xulosa qilib aytganda, Bronza davri Xorazmning Yevrosiyo Dashti, O'rta Osiyo va Hind vodiysi o'rtasidagi strategik joylashuvi keng savdo tarmoqlari va madaniy almashinuvlarga imkon berdi. Arxeologik dalillar qimmatbaho metallar, yarim qimmatbaho toshlar va ekzotik sopol idishlar kabi import qilinadigan tovarlarning mavjudligini ko'rsatadi, bu mintaqaning shaharlararo savdoda faol ishtirok etishidan dalolat beradi. Ushbu o'zaro ta'sirlar yangi g'oyalar, texnologiyalar va badiiy ta'sirlarni keltirib, bronza davri Xorazmning madaniy jo'shqinligi va rivojlanishiga hissa qo'shgan.

References:

1. Kabirov J, Sagdullayev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi. Toshkent, 1990.
2. Muhammadjonov A. Qadimgi Buxoro. Toshkent, 1991.
3. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. Toshkent, 1964.
4. O'zbekiston tarixi. Sagdullayev A., Eshov B. tahriri ostida. Toshkent. Universitet, 1997, 2-nashri, 1999.
5. H.Murtazayeva. "O'zbekiston tarixi". T., "O'AJBNT", 2003, 380-bet.
6. R.Shamsutdinov, Sh.Karimov. "Vatan tarixi". 1-qism. T., "Sharq", 2010, 299-320-bet.
7. Ahmadali Asqarov. "O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi". T., "Universitet", 2007, 149-185-bet